

## O DIALEKTICKOM PROTIREČENÍ ZA „OKRÚHLYM STOLOM“

O dialektickom protirečení. Nakladateľstvo Pravda, edícia Marxisticko-leninská filozofia. Bratislava 1983, 266 s.

Kategória dialektického protirečenia patrí ku kľúčovým a aj najdiskutovanejším kategóriám marxisticko-leninskej filozofie, rôzni filozofi ju často rozlične chápu. Príčinou odlišných, často protichodných interpretácií pojmu je jednak nedostatočná rozpracovanosť problému a jednak neujasnenie východísk, ktoré pramení v neopodstatnene vykonštruovanom spore o kompetenciu medzi formálnou a dialektickou logikou pri riešení problému protirečenia. Netreba zabudnúť, že nemalú „zásluhu“ majú na zrode tohto sporu aj predchádzajúce etapy v histórii filozofického myslenia.

Aj na pôde sovietskej filozofie dochádza k pomerne širokému rozptylu stanovísk: jedna z krajností tkvie v zdôrazňovaní čiste subjektívnej povahy formálnologického protirečenia v myslení a v odmietaní jeho vzťahu ku reálne existujúcemu predmetnému protirečeniu — druhá zase v preceňovaní antinomickosti myslenia — ako záruky jeho dialektického charakteru. Nakoľko ide o závažný problém, ktorého riešenie má bezprostredný vplyv i na chápanie iných filozofických kategórií, sústreďuje sa naň intenzívne aj úsilie sovietskych filozofov. Na viacerých vedeckých pracoviskách prebieha rozsiahly výskum, ktorého doterajšie výsledky významným spôsobom obohacujú i celú teóriu materialistickej dialektiky. Na podnet B. M. Kedrova, vedúceho výskumnej skupiny zaoberajúcej sa týmto problémom už tretie desaťročie, sa zverejnila podstatná časť diskusie v podobe knihy *O dialektickom protirečení*, s ktorou má možnosť oboznámiť sa v preklade J. Gallu i slovenský čitateľ. Cieľom vydavateľov bolo oboznámiť i širšiu

verejnosť s priebehom výskumu, a zároveň poskytnúť pohľad za „okrúhly stôl“, kde sa stretlo desať renomovaných sovietskych filozofov, a vymieňalo si v tvorivej atmosfére názory na podstatu dialektického protirečenia.

Kniha je delená na dve časti: v prvej časti všetci diskutujúci formulujú svoj názor na podstatu dialektického protirečenia, v druhej podrobujú kritickej analýze iných účastníkov diskusie, resp. reagujú na kritické pripomienky vyslovené na margo ich vlastných názorov.

V úvodnom vystúpení zameranom na vzťah protirečivosti poznania a poznania protirečivosti si všíma B. M. Kedrov v rámci skúmania všeobecného postupu ľudského poznania aj otázky analýzy a syntézy, či presnejšie analytického a syntetického stupňa poznania vo vývine vedy. V skutočných dejinách poznania je síce podľa neho analýza vždy nejakým spôsobom spätá so syntézou, predsa však vyjadruje nesúhlas s názorom [zastávaným napr. E. V. Iljenkovom], že v reálnom vývoji vedy analýza nepredchádza syntézu a že teda nejde o dva rôzne, časovo sa nezhodujúce akty, „ale je to ten istý akt myslenia vo svojich vnútorne nerozčlenených aspektoch“. Podľa Kedrova možno s takým názorom súhlasiť len v súvislosti s najvyšším stupňom vedeckého poznania, kde sa analýza skutočne spája so syntézou. Zároveň však tvrdí, že „obdobie vlády jednostranne rozvíjanej analýzy bolo prvou etapou v dejinách vlastného vedeckého poznania“ a toto svoje tvrdenie ilustruje na materiáli z dejín prírodných vied. V závere autor zdôrazňuje nevyhnutnosť historického prístupu a zohľadnenia konkrétnych pod-

mienok, v ktorých prebieha vedecké poznanie, a navrhuje vlastnú schému väzieb medzi analytickými a syntetickými fázami vedeckého vývinu.

Na svetonázorovú funkciu kategórie protirečenia sústredil svoju pozornosť G. S. Batiščev; jeho príspevok je kritikou dvoch extrémnych koncepcií, ktoré síce predstavovali historicky nevyhnutné stupne, ktoré však treba definitívne prekonať. Jednou z týchto koncepcií je polarizmus, chápaný protiklady v ich koexistencii bez protirečenia a antinómii, druhou antinomizmus, ktorý zase vôbec neuznáva riešenie jestvujúcich antinómii a za dialektické pokladá také myslenie, ktoré hromadí veľké množstvo antinómii.

F. F. Viakkerov skúma vo svojom príspevku vzťah medzi predmetným protirečením a medzi jeho teoretickým „obrazom“. V úvode odlišuje dve roviny protirečenia v myslení: protirečenie ako odraz objektívneho protirečenia a protirečenie ako vnútornú špecifickú stránku poznávacieho procesu. Skúmajúc podstatu protirečenia ako „obrazu“ vyslovuje určité východiskové predpoklady: protirečenie chápe ako dynamický vzťah (vzájomné pôsobenie, ovplyvňovanie, premena) stránok a vecí, pričom však upozorňuje, že nie každý vzťah protikladov možno pokladať za dialektické protirečenie. Všeobecné vymedzenie protirečenia ako vzťahu medzi stránkami, tendenciami predmetu, ktoré sa navzájom predpokladajú a súčasne popierajú, konkretizuje ako vzťah negácie navzájom sa prenikajúcich protikladov v jednej veci, procese. Protirečenie mu potom vystupuje ako vzťah vecí k sebe samej, ako vzťah sebane-gácie, ako, a to autor podčiarkuje, procesuálny vzťah. Z dynamickej povahy protirečenia ako podstaty samopohybu vyplývajú podľa Viakkerova isté problémy v teoretickom zobrazení

predmetného protirečenia, pretože sa v teoretickom obraze vyjadruje iba v „zrušenej“ podobe. A práve tomuto problému sa podľa autora doposiaľ nevenovalo dost pozornosti. Paradoxy a antinómie, ktoré sa dostávajú do obsahu teórií, nepokladá autor za adekvátny obraz objektívneho protirečenia, nakoľko toto sa tu „reprodukuje len z hľadiska rozdvajenia, existencie nezlučiteľnosti... ale nie ako vzájomné prenikanie protikladov; tým sa protirečenie nereprodukuje v jeho činnostnej podobe, t. j. ako samopohyb“. Paradoxy a antinómie sú podľa Viakkerova len „špecifické logicko-gnozeologické formy jestvovania dialektického protirečenia“ a ako také predstavujú iba subjektívne „zhrubenie“. Práve preto sa podľa neho myslenie nemôže zastaviť pri formulovaní a navrhnutí antinómii a za nevyhnutné pokladá rozšíriť morálno-logické a obsahno-dialektické aspekty daného problému.

Na Viakkerovo vystúpenie nadväzuje vo viacerých ohľadoch Z. M. Orudžev. Po krátkom historickom prehľade o názoroch na problém protirečenia [analyzuje názory Aristotela, Hegla a Kanta], sa zameriava na otázku riešenia dialektických protirečení. Vyzdvihuje v tomto kontexte dialektiku sprostredkovania ako spôsob uskutočnenia a riešenia reálnych protirečení v teoretickom myslení, Orudžev vyslovuje súhlas s väčšinou téz Viakkerova, no jeho vystúpenie dopĺňa o problém sprostredkujúcich článkov, pretože teoretické vyriešenie protirečení podľa neho „nespočíva v doplnení opisu jedného obrazu javov opisom druhého, protikladného obrazu... ale v odhalení sprostredkujúcich článkov, prostredníctvom ktorých a vďaka ktorým protirečenie jestvuje, uskutočňuje sa, t. j. protiklady sa zhodujú, prechádzajú do seba“. Bez pojmu sprostredkujúceho článku nemožno podľa

autora riešiť vzťah formálnologického a dialektického protirečenia.

Silne polemicky je ladené vystúpenie A. A. Sorokina, ktorý vyjadruje zásadný nesúhlas s tézami Orudževa o protikladnosti bezprostrednej a sprostredkovanej jednoty protikladov (využívajúc ju ako kritérium na rozlíšenie dialektického a formálnologického protirečenia), ale tiež čiastočne s tézami F. F. Viakkerova a G. S. Batiščeva. Autor obhajuje názor, že „riešiť otázku vzťahu medzi dialektikou a princípom neprotirečenia v tradičnej logike hľadaním osobitného („dialektického“) protirečenia je bezperspektívne“. Túto otázku možno podľa neho riešiť „iba prehodením tradičného učenia o protirečení, určením skutočného miesta protirečenia v procese myslenia“.

Príspevok E. V. Iljenkova možno pokladať za veľmi závažný, autor v ňom predovšetkým kladie akcent na chápanie logiky ako vedy o myslení, ktoré sa realizuje nielen v jazyku, ale aj — a najmä — „v premene okolitého sveta, v experimentoch s celkom reálnymi vecami, v procese vytvárania pracovných predmetov a pretvárania vzťahov medzi ľuďmi. „Z takýchto pozícií sa javí problematika v inom uhle. Dialektická logika zaväzuje podľa Iljenkova myslenie „k jasnej fixácii... reálnych protikladov vnútri jedného a toho istého skúmaného predmetu“. Fixácia a ani odstránenie zafixovaného protirečenia čisto lingvistickými operáciami však nemôže byť poslednou úlohou dialektického myslenia, tá spočíva podľa autora v jeho racionálnom vyriešení a „v odhalení vzájomného prechodu (premeny) protikladov“. Vyriešenie antinómie, ktoré má podľa autora objektívny základ, a je formou reprodukcie objektívneho protirečenia, nemožno chápať ani ako jej odstránenie, ani ako modifikáciu. S týmito názormi pri-

bližne korešponduje i chápanie problému B. A. Lastovičkina skúmajúceho problém dialektického objektu a možnosti ontológie a E. N. Glagolevovej, ktorá rieši otázku o pravdivosti protikladných určení tvoriacich vedecko-teoretický pojem.

Existenciu antinómií v myslení zdôvodňuje aj V. I. Metlov, ktorý analyzuje stupne formovania idey dialektickej protirečivosti vo filozofii a súčasnej vede, všímajúc si špecifickosť filozofického a špeciálnovedného poznania. Zároveň však odmieta antinomickosť produktov poznania, pretože podľa neho v zavŕšenom poznaní antinómie nemajú oprávnené miesto. Do istej miery sa mu približuje V. N. Porus, ktorý uznáva objektívny základ formálnej antinómie, no zároveň pripúšťa i jej subjektivnosť. Vo svojom príspevku zdôrazňuje myšlienku, že problematiku dialektického protirečenia treba chápať ako jednu z hlavných v teórii odrazu, a preto „základ jej riešenia musíme hľadať v rámci tejto teórie“. Podľa Porusa nemožno však „obsah odrazu protirečivej skutočnosti stotožňovať s obsahom teoretického vedenia o nej. Toto vedenie sa v určitom zmysle javí ako výsledok (no vôbec nie konečný) niektorej časti, fragmentu procesu odrazu“. Podľa autora nemožno pokladať protirečenie v odraze za akési kópie, fotografické snímky dialektických protirečení objektu poznania, pretože „rozumové poznanie nie je len jednoduchým reprodukovaním logiky predmetu“, ale táto „sa odráža v logike pojmov ich systému, t. j. rozvoj systému teoretického vedenia, nielenže má svoje dejiny, ktoré sa nie vždy zhodujú s dejinami predmetu, ale vyznačuje sa aj špecifickosťou hlavných základných príčin“. Medzi ne počíta Porus najmä protirečenie medzi hranicami jestvujúceho vedenia a nevyhnutnosťou riešiť tieto problémy ako antinómie. Záver, ku

ktorému prichádza a ktorý predstavuje jedno z krajných stanovísk zaujatých v diskusii, je síce uznaním protirečivosti samého procesu poznania, no zároveň odmietaním formálnologických protirečení v systéme teoretického vedenia.

Ako je zrejmé, vecná, obsažná i nemálo kritická diskusia sovietskych filozofov ukázala, že napriek jednotiacim východiskovým tézam o objektívnom základe dialektických protirečení a ich nevyhnutnej ideálnej reprodukcie vo vedomí, existujú aj odlišnosti

v chápaní problému, v samotnej interpretácii pojmu, v otázkach jeho aplikácie vo vedeckovýskumnej práci, ale i v chápaní vzťahu antinómie v myslení vzhľadom k objektívne jestvujúcemu dialektickému protirečeniu. Kniha *O dialektickom protirečení* na všetky tieto otázky neprináša hotové odpovede, je však fundovanou analýzou súčasného filozofického skúmania kategórie dialektického protirečenia a zároveň stimulom pre jej ďalšie rozpracovávanie.

*Etela Farkašová*

## **PODNETNÝ PRÍSPEVOK K TEORETICKÝM ASPEKTOM DIALEKTIKY MORÁLNEHO VEDOMIA A MATERIÁLNEHO ŽIVOTNÉHO PROCESU**

H. KRUMPEL: *Život a morálka*. Praha 1980, 98 s.

„Na akých základoch vzniká morálne vedomie? — Ako morálne predstavy utvárajú vzťah zákonitého spoločenského vývoja a individuálneho jednanja? — Čím prispeli do tejto problematiky predmarxistické etické teórie? — Aké závery z týchto problémov vyplývajú pre socialistický spôsob života?“ (s. 5) Tieto i mnohé ďalšie otázky týkajúce sa aktuálnych problémov marxisticko-leninskej etiky a socialistickej morálky sú predmetom práce Heinza Krumpela *Život a morálka*, ktorá vyšla v preklade Rudolfa Steindla v nakladateľstve Horizont r. 1980.

Práca nie je rozsiahla, o to je však obsažnejšia, rieši množstvo nesmierne aktuálnych otázok týkajúcich sa vzťahu morálky a materiálnych ekonomických aspektov životného procesu s využitím humánneho dedičstva v oblasti riešenia teoretických otázok.

Úvodné časti práce sú venované niektorým predmarxistickým pokusom o vymedzenie základov morálneho vedomia, sledujúc danú problematiku až

do riešenia tejto otázky u klasikov marxizmus-leninizmus. Engels tvrdí, že „Politický, právny, filozofický, náboženský, literárny, umelecký atď. vývoj sa zakladá na ekonomickom vývoji. Ale všetky pôsobia tiež na seba navzájom a tiež na ekonomickú základňu. Nie je to tak, že ekonomická situácia je príčinou jedine aktívnu a všetko ostatné len pasívny následok; je to vzájomné pôsobenie na základe ekonomickej nevyhnutnosti, ktorá sa koniec koncov stále presadzuje“ (1; s. 225—6). Autor konštatuje, že marxisticko-leninská etika ako integrálna súčasť teórie a metódy dialektického a historického materializmu vychádza z uznania relatívne zvláštnej zákonitosti morálneho vedomia ako jednej z foriem spoločenského vedomia a dokazuje, že „morálne vedomie je „koniec koncov“ určované objektívnymi spoločenskými a ekonomickými procesmi“. (s. 7)

Riešenie týchto otázok otvára priestor nielen pre analýzu predmarxistických pokusov o vymedzenie podstaty